

RAPORTUL DINTRE „CRONICA“ ATRIBUITĂ LUI
D. EUSTATIEVICI ȘI AȘA-NUMITA
„CRONICA ANONIMĂ A BRAȘOVULUI
PENTRU TRECUTUL ROMÂNILOR DIN SCHEI“

Istoriografia românească a Brașovului, continuînd și amplificînd o tradiție care generase în secolul al XVII-lea, prin Cronica protopopului Vasilie, cea dintîi scriere istorică în limba română din Transilvania, cunoscută pînă astăzi, va aduce contribuții importante și în veacul luminilor.

Aceste continuități și lărgiri remarcabile de orizonturi sînt demonstrate în primul rînd de Radu Tempea II, prin „Istoria“¹ sa scrisă între anii 1716 și 1742² dar și de scrierile atribuite diacului Radu Duma și păstrate rezumativ prin copiile lui Simion Hiară de la sfîrșitul sec. XVIII³, ca și de așa-numita „Cronică anonimă a Brașovului pentru trecutul românilor din Schei“⁴, alături de „Cronica“ atribuită lui D. Eustatievici⁵ ș.a.

Datorită formelor prin care ni s-a transmis, această istoriografie românească a Brașovului, ridică probleme deosebite, legate mai ales de datare, atribuire și filiație. Cărturarii brașoveni, clerici și laici, pătrunși de un puternic sentiment al continuității și al tradițiilor istorice, au reluat scrieri ale antecesorilor copiindu-le, dar și completîndu-le, întregindu-le cronologic pînă în vremea lor. Unii vor fi fost simpli copiiști, alții au dat doar rezumate ale însemnărilor mai vechi, intercalînd în manuscrisele istoriografice și alte categorii de scrieri cum sînt, de exemplu, copiile unor acte de danie ale domnilor români de peste Carpați către comunitatea orașenească a românilor brașoveni ori către biserica lor. Aceste scrieri aveau și un scop practic imediat, după cum presupunea Em. E. Kretzulescu⁶, servind în misiunile diplomatice ale

¹ Editată de: St. Stinghe, *Istoria bisericeii Schéilor Brașovului (Manuscript de la Radu Témpe)*. Publicată cu cheltuiala bisericeii Sf. Nicolae din Brașov (Scheiu), Brașov, Tipografia Ciurcu et comp., 1899 și de O. Schiau și L. Bot: Radu Tempea, *Istoria Sfintei besereci a Scheilor Brașovului*, București, Edit. pt. literatură, 1969.

² Radu Tempea, *op. cit.*, pp. 12—13.

³ Em. E. Kretzulescu, *Codex Kretzulescus*, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie“, vol. XI, partea I, 1910, pp. 17—36; vol. XI., partea a II-a, 1910, pp. 265—281; vol. XII, 1911, pp. 52—88.

⁴ N. N. Stătie, *Pagini din trecut*, în ziarul „Deșteptarea“, an. II, nr. 1—6, 8, Brașov, 1906 (fragmentar) și Idem, *Înștiințări. Cîteva capitole din trecutul românilor din Scheii Brașovului*, Brașov, 1906 (integral).

⁵ N. Iorga *Insemnări de cronică ale clericilor din Scheii Brașovului*, în „Bulletinul Comisiei istorice a României“, XII, București, 1933, p. 59—99 (fragmentar).

⁶ Em. E. Kretzulescu, *op. cit.*, vol. XI, partea a II-a, 1910, p. 266.

solilor brașoveni, urmînd să stimuleze dărnicia voievozilor munteni și moldoveni, să arate neamurilor mai îndepărtate vechimea și statornicia românilor din Schei. În aceste condiții, de cele mai multe ori, însemnările istorice contau ca fiind un bun spiritual al întregii comunități, de aceea, uneori nu există sentimentul apartenenței lor la o persoană, care să se raporteze la acestea ca autor, rezultînd de aici și caracterul superfluu al unor încercări de neapărată atribuire a unor asemenea scrieri. Totuși, studiul comparativ al acestor texte duce la încheieri utile de ordin istoric și istoriografic.

N. N. Stătie (prof. N. Sulică) a publicat în anul 1906 în ziarul „Deșteptarea“ din Brașov, la rubrica „Pagini din trecut“, fragmente de însemnări pe care le va edita în întregime într-o broșură scoasă tot în 1906 la Brașov. Acest volum, numit de N. N. Stătie „*Înștiințări. Cîteva capitole din trecutul românilor din Scheii Brașovului*“, nu e însoțit de explicații ale autorului, dar asemenea note lămuritoare preced fragmentele reproduse în ziarul „Deșteptarea“ (fragmente extrase din același manuscris, după care a fost publicat volumul de „Înștiințări“). Editorul arată că „aceste însemnări sînt cuprinse într-un voluminos sbornic, care, pe lîngă părți de istorie universală, fragmente din istoria celor două principate române și studii calendaristice, cuprinde și o serie de capitole din istoria poporului român din Scheii Brașovului“⁷. N. N. Stătie exprimă în continuare opinia că acele capitole de istorie locală ale „sbornicului“ sînt „parte reproducere sau compilație după însemnări și cronici mai vechi, parte însemnări contemporane făcute de diferiți copiiști“. Textul cronicii, consemnat de I. Crăciun cu numele de „*Cronica anonimă a Brașovului pentru trecutul românilor din Schei, 1392—1790*“⁸, este împărțit în mai multe capitole numite „Înștiințări“ (de aici și titlul dat de editor broșurii sale). Exemple: „Înștiințare din ce vreme au venit bolgarii la Brașov și din ce pricină și cum s-au așezat lîngă această cetate ce să numește Bolgarseg, adecă unghiul bolgarilor, la anul 1392“, „Înștiințare pentru neamurile cele vechi de cînd au fost venirea bolgarilor la Brașov“, „Înștiințare de cînd s-au început unația la această Țară a Ardealului...“ etc.

N. N. Stătie menționează pe foaia de titlu a broșurii sale că reproduce „Înștiințările“ după un „codice — manuscript de la finea veacului al XVIII-lea“, codice identic cu acel „voluminos sbornic“ amintit în ziarul „Deșteptarea“. „Cronica anonimă a Brașovului...“ reprezentînd o parte din acest codice⁹ aflat astăzi la Arhivele statului din Brașov, apare fragmentată și în manuscris în mai multe „Înștiințări“ cu aspect de capitole, dar care, de cele mai multe ori, nu au continuitate, nedecurgînd

⁷ N. N. Stătie, *Pagini din trecut*..., nr. 1, p. 3, nota 2.

⁸ I. Crăciun, *Cronicile românești ale Transilvaniei și Banatului*, în „Anuarul Institutului de istorie Cluj“, I—II, 1958—1959, p. 134 și I. Crăciun, A. Ilieș, *Reper-toriul manuscriselor de cronici interne. Sec. XV—XVIII, privind istoria României*, București, 1963, p. 402.

⁹ Arh. Statului Brașov, m.s. nr. A. b. VII. 2. (textul cronicii e cuprins între ff. 57—100).

unele din altele. Este evident că aceste „Înștiințări“ au putut exista de sine stătător și că au fost alăturate, de cele mai multe ori, arbitrar, fără respectarea unei ordini cronologico-logice. Astfel, manuscrisul tratează inițial o problemă legată de unirea religioasă a românilor ardeleni (filele 57—62), de venirea la Brașov a vlădicii Dionisie Novacovici (filele 65—67), de activitatea preoților mai importanți ai bisericii Scheilor (filele 67—70), continuă cu evenimente „de la venirea bolgarilor (filele 71—78), cu o listă a „neamurilor“ românești din Schei (filele 79—81), cu știri despre Neagoe Basarab (filele 81—84), cu o nouă listă de data aceasta a județelor și fânogilor sași ai cetății (filele 85—91), pentru a sfârși cu „înștiințări“ despre protopopii lăcașului brașovean de cult (filele 94—96), despre înființarea „mitropoliei“ de la „Beligrad“ de către Mihai Viteazul (fila 97), despre protopopul Vasilie de la Făgăraș (fila 97), despre câteva controverse religioase din Banat (filele 97—99) și despre unele calamități (filele 99—100).

N. N. Stătie, fără să facă vreo mențiune în acest sens, a reordonat materialul din codice în ediția sa, încercând să grupeze logico-cronologic „Înștiințările“. În plus, al doilea capitol din manuscrisul cronicii (pp. 62—67) a primit titlul, inexistent în codice, de „Înștiințare de când au venit vlădica Dionisie Novacovici la Brașov și care vlădică neunit au fost după aceea la Țara Ardealului“. Înștiințarea a noua din textul publicat de N. N. Stătie nu există drept capitol de sine stătător în manuscris și totuși, fără nici o avertizare, editorul a autonomizat-o, intitulând-o „Înștiințarea despre cursul vremii și cum s-au făcut bucatele“. Cu toate acestea, textul editat de N. N. Stătie este în general fidel manuscrisului cronicii. De altfel, lovindu-se de aceeași succesiune arbitrară a „Înștiințărilor“ din manuscris, I. Crăciun și A. Ilieș¹⁰, în repertoriul alcătuit, dau și ei o nouă ordonare a capitolelor, alta și decît cea stabilită de N. N. Stătie.

N. Iorga, continuînd acțiunea de publicare a scrierilor istorice brașovene începută de Sterie Stinghe, N. N. Stătie, Em. E. Kretzulescu ș.a., a editat în 1933 „Însemnările de cronică ale clericilor din Scheii Brașovului“¹¹. Editorul atribuie (destul de incert) cronica publicată de el (după un manuscris ce-i fusese dăruit de văduva profesorului Andrei Birseanu) lui D. Eustatievici (c. 1730—1796) și arată în comentariul care precede textul propriu-zis că reproduce „toată partea inedită, largă și importantă, care se adaugă pe lângă o prelucrare a primei părți din cronică așa cum a refăcut-o Tempea... și pe lângă o copie a *Istoriei universale* a lui Nicolae Costin și a prefețelor lui Chesarie și Filaret episcopii la *Mineele lor*..., precum și pe lângă un *Calendar* talmăcit de pă limba elinească pre limba rumânească...“¹². Reiese din aceste considerații că N. Iorga a urmărit să editeze numai părțile inedite ale „codicelui-manuscris“ ce are o structură destul de complexă și se află azi la Biblioteca Academiei

¹⁰ I. Crăciun, A. Ilieș, *op. cit.*, pp. 402—404.

¹¹ N. Iorga, *op. cit.*

¹² *Ibidem*, pp. 59—60.

R. S. R. (București)¹³; de altfel în textul tipărit, între paranteze, editorul arată fragmentele pe care nu le reproduce pentru că variante ale lor mai fuseseră publicate. Dar acest mod de a proceda impune concluzia că N. Iorga nu a cunoscut ediția N. N. Statie din 1906, pentru că textul acestei ediții este în întregime identic din punct de vedere al conținutului cu cea mai mare parte din textul publicat de marele istoric. Cele două manuscrise, după care N. N. Statie și N. Iorga au publicat textele respective, nu conțin aceeași succesiune a capitolelor deși ambele încep cu „Înștiințarea“ privind unirea religioasă a românilor transilvăneni¹⁴.

Ordinea nepotrivită a „Înștiințărilor“ l-a determinat și pe N. Iorga să stabilească o altă succesiune decît cea din manuscris, structurînd materialul în 7 capitole, după conținut (textul reprodus de N. Iorga începe cu referiri la Neagoe Basarab „ce au fost domn Țării Muntenestești“).

Cu toate deosebirile de succesiune a capitolelor (afît în cele două manuscrise cît și în cele două texte publicate), compararea conținutului a demonstrat că textul manuscrisului „Cronicii anonime...“ este identic cu cea mai mare parte a manuscrisului „Cronicii“ atribuite de N. Iorga lui D. Eustatievici. Compararea textelor publicate de N. N. Statie și N. Iorga nu este întru totul edificatoare în acest sens pentru că marele istoric, credincios dorinței de a nu reproduce decît părți inedite, omite fragmente întinse din „Înștiințarea din ce vreme au venit bolgarii la Brașov... (cu evenimente din sec. XIV—XVI), precum și lista judeților și fânogilor sași ai cetății, listă cu care se încheie manuscrisul cronicii. În textul manuscrisului cercetat de N. Iorga există la sfîrșitul „Înștiințării“ despre Neagoe Basarab cîteva însemnări climatologice (pp. 101—102 sau filele 56—57, după noua numerotare) cu rezonanță de anale; ele n-au fost reproduse de N. Iorga, dar sînt prezente întocmai și în manuscrisul publicat de N. N. Statie (filele 83—84), iar în ediția scoasă de acesta relatările despre climă sînt date în capitol de sine stătător (fapt ce nu se întîmplă în nici unul din cele două ms.)¹⁵.

Studiul comparativ al conținutului celor două texte pledează deci pentru considerarea lor ca reprezentînd aceeași cronică și nu două cronici deosebite.

Manuscrisul după care N. Iorga a publicat fragmentele sale mai conține, în afară de părțile identice cu așanumita „Cronică anonimă...“ și o „Înștiințare pentru cei care s-au născut și s-au botezat și cei care au murit și s-au însurat aici la acest oraș Bolgarseg... (filele 73—75 în ms.), cît și două „Înștiințări“ vizînd probleme de interes european, una despre „Maria Theresia“ (filele 27—29 în ms.) și cealaltă despre întîlnirea de la Movilău dintre Ecaterina a II-a a Rusiei și Iosif al II-lea, împăratul „Romei“ (filele 29—31 în ms.). Aceste trei „înștiințări“ sînt

¹³ Acad. R.S.R., București, *ms. rom.* nr. 1416 (textul cronicii e cuprins între ff. 4—87 sau între pp. 1—156, după numerotarea originală care omite unele file).

¹⁴ Arh. Statului Brașov, *ms. cit.*, ff. 57—62 și Acad. R.S.R. *ms. cit.*, ff. 4—10.

¹⁵ N. N. Statie, *Înștiințări...*, pp. 59—60.

fragmentele cu adevărat inedite publicate de N. Iorga (dacă nu ținem seamă de unele paralelisme cu Codex Kretzulescus, editat în 1910—1911). Această analiză a conținutului se poate constitui într-un argument pentru stabilirea filiației celor două manuscrise, analiza indicînd că textul manuscrisului publicat de N. N. Statie este o variantă, o copie mai restrînsă a însemnărilor istorice care aparțin, după opinia exprimată de N. Iorga, lui D. Eustatievici.

Dar această concluzie se poate susține și trebuie întărită și prin alte argumente.

În ambele manuscrise se află la sfîrșitul capitolului ce tratează evenimente mai îndepărtate, începînd de la 1392, fraza următoare: „De aici înainte să caute cine va avea voință la fața N. 21 că va fi afla scris pentru protopopii care au mai fost la această biserică din Bolgarseg pînă la anul 1780”¹⁶. N. N. Statie, în broșura sa, face observația că referirea la „fața nr. 21” are în vedere codicele original, după care s-a copiat manuscrisul dat de el la tipar și că „anul 1780 este anul în care s-a scris manuscrisul de față”¹⁷ (manuscrisul după care N. N. Statie a scos volumul de „Înștiințări” n.n.). Într-adevăr trimiterea la „fața nr. 21” pentru date legate de protopopii bisericii Sf. Nicolae nu corespunde în cazul manuscrisului publicat de N. N. Statie, unde „Înștiințarea” despre protopopi începe la fila 94. Dar această trimitere este valabilă pentru manuscrisul atribuit lui D. Eustatievici, în care „Înștiințarea” despre protopopi este cuprinsă între paginile 21 și 27 (filele 14—17, după noua numerotare). Autorul acestui text a făcut în chip firesc trimiterea respectivă pentru că în manuscrisul original la p. 89 sfîrșea un capitol a cărui problematică era reluată, continuată cronologic la p. 21. Pentru manuscrisul cercetat de N. N. Statie trimiterea respectivă nu-și mai avea rostul în forma originală, ea ar fi trebuit modificată, dar copistul a trecut-o neschimbată, în virtutea unui automatism. În aceste condiții, ținînd seamă și de concordanța conținutului celor două texte, se poate afirma că așa-numita „Cronică anonimă a Brașovului pentru trecutul românilor din Schei” este o copie fidelă după manuscrisul publicat parțial de N. Iorga și atribuit incert lui D. Eustatievici. Deci acel „codice original” la care se referea N. N. Statie, fără să-l cunoască însă, este manuscrisul cercetat de N. Iorga.

Dar există încă un argument care probează pentru raportul de original — copie stabilit între cele două manuscrise. Așa cum arătam mai sus, N. N. Statie afirmă că manuscrisul reprodus de el în broșura din 1906 a fost scris în anul 1780. I. Crăciun, în lucrările sale păstrează aceeași dată sau indică sfîrșitul sec. al XVIII-lea¹⁸. Acest lucru poate fi valabil pentru elaborarea conținutului unora din „Înștiințări”, dar nu pentru manuscrisul aflat în atenția noastră, în care, de exemplu, lista

¹⁶ Acad. R.S.R., București, ms. cit., p. 89 (f. 50, după noua numerotare) și Arh. Statului Brașov, ms. cit., f. 78.

¹⁷ N. N. Statie, *Înștiințări* . . . , p. 12, în note.

¹⁸ I. Crăciun, *op. cit.*, p. 136; I. Crăciun, A. Ilieș, *op. cit.*, pp. 402—404.

judeților și funogilor sași ai cetății merge pînă în anul 1785. Dar există o dovadă clară că manuscrisul așa numitei „Cronici anonime...” este din secolul XIX și anume fragmentul final de la filele 99—100, care e scris în aceeași grafie ca întregul textul cronicii (deci nu este un adaos ulterior) și cuprinde însemnări privind anii 1813 și 1828 (după aceste însemnări codicele este continuat de altă mînă). Semnificativ este faptul că aceste însemnări finale din manuscrisul „Cronicii anonime...”, însemnări referitoare mai ales la ciuma care a cuprins cetatea la începutul sec. XIX, sînt un decupaj perfect, o copie din manuscrisul publicat parțial de N. Iorga. În acest din urmă manuscris evenimentele din prima jumătate a sec. al XIX-lea sînt tratate mai pe larg (filele 77—78), însă grafia demonstrează că însemnările privind aceste evenimente nu fac parte din corpul cronicii, că sînt completări ulterioare. Grafia acestor completări este identică cu cea a unei note de la fila 194: „Această carte iaste a me, a lui Antonie Constandin, Brașov, 1812, martie 24”. Deci Antonie Constandin, negustor brașovean, posesorul manuscrisului pe la 1812 „a adaus, deosebit și întru cîtva în alt spirit”¹⁹ această parte cu evenimente din sec. XIX (pînă la 1837).

Din moment ce trei din aceste evenimente de secol XIX (două din 1813 și unul din 1828) sînt reproduse exact în corpul așa-numitei „Cronici anonime...”, înseamnă că cel care a copiat textul cronicii a cunoscut manuscrisul care i-a servit drept original, după ce Antonie Constandin făcuse Badausurile respective. Deci manuscrisul editat de N. N. Stătie nu este din 1780, nici de la sfîrșitul sec. al XVIII-lea, ci din veacul XIX (se pare de după 1837).

De aceea considerăm că „Înștiințările” publicate de N. N. Stătie și copiate după manuscrisul ce s-a aflat în atenția lui N. Iorga nu pot purta doar ele titlul de „Cronica anonimă a Brașovului pentru trecutul românilor din Schei”, titlu consemnat de I. Crăciun în lucrarea „Cronicile românești ale Transilvaniei și Banatului”²⁰ și complet diferit de cel dat textului care a servit, în acest caz, drept original. Titlul este incorect pentru că textul cercetat de N. N. Stătie nu este cronică deosebită de cea publicată fragmentar de N. Iorga, ci este înglobat integral în aceasta din urmă (și ea greșit consemnată pentru că include evenimente dintre anii 1392 și 1785 și nu numai dintre 1512 și 1783, cum rețese din fragmentele publicate de N. Iorga și cum scrie I. Crăciun în lucrarea amintită mai sus²¹). Titlul este și nepotrivit pentru că acest text publicat de N. N. Stătie nu este o cronică de sine stătătoare din moment ce e rezultatul muncii unui copist care n-a făcut decît să dea o succesiune puțin schimbată „Înștiințărilor” (de altfel forma manuscrisului original

¹⁹ N. Iorga, *op. cit.*, p. 63; N. Iorga nu reproduce însemnările lui Antonie Constandin (care nu fac parte din cronică propriu-zisă) în *op. cit.*, ci în lucrarea „*Acte românești și cîteva grecești din Arhivele Companiei de Comerț Oriental din Brașov*”, Vălenii de Munte, 1932, pp. XXXV—XLI.

²⁰ I. Crăciun, *op. cit.*, p. 134; titlul apare și în I. Crăciun, A. Ilieș, *op. cit.*, p. 402.

²¹ I. Crăciun, *op. cit.*, p. 138.

era greu de păstrat în condițiile în care acesta conține multe file albe, unele completări ulterioare, iar între „Înștiințarea“ despre Neagoe Basarab și cea privind nașterile, decesele și căsătoriile este intercalat acel „Calendari talmăcit de pă limba elinească pre limba rumânească...“²² Dar în această situație, în care „Însemnările de cronică...“ publicate de N. Iorga sînt atribuite incert lui D. Eustatievici, în care reluările unor texte mai vechi sînt numeroase, iar sentimentul apartenenței textului față de un singur autor nu există, credem că manuscrisul „original“ (pe care nu-l putem dovedi ca aparținînd lui D. Eustatievici), se poate numi „Cronica anonimă a Brașovului pentru trecutul românilor din Șchei“ (chiar dacă include și două capitole de istorie europeană). Textul publicat de N. N. Stătie poate fi considerat o variantă de secol XIX (dar copiată în întregime după manuscrisul cercetat de N. Iorga), a acestei „Cronici anonime a Brașovului...“ scrisă la sfîrșitul sec. al XVIII-lea. Putem deci concluziona că textele publicate de N. N. Stătie și N. Iorga, deși aparțin unor manuscrise deosebite, nu reprezintă două cronici deosebite, ci două variante ale „Cronicii anonime a Brașovului, pentru trecutul românilor din Șchei“ cronică scrisă (în mare parte din compilări de texte anterioare) la sfîrșitul sec. al XVIII-lea, dar copiată aproape în întregime în sec. XIX. Valoarea acestei cronici este considerabilă din punct de vedere istoric și istoriografic, ea marcînd față de creațiile anterioare ale genului nu numai o lărgire a conținutului, dar și un anumit efort interpretativ.

IOAN AUREL POP

²² Acad. R.S.R., București, *ms. cit.*, ff. 58—72 (pp. 104—133, după numerotarea originală).